

JOHN DEWEY CU PRIVIRE LA RELAȚIA DINTRE «CREATIVITATE» ȘI «ALTERITATE» ÎN LIMBAJ

0. Despre raportul dialectic dintre «creativitate» și «alteritate», văzute ca universalii ale limbajului, a vorbit explicit și în mod just Eugeniu Coșeriu, preluând unele idei și concepte de la unii dintre iluștrii săi înaintași (Aristotel, Vico, Humboldt, Pagliaro, Gentile etc.). Scopul lucrării mele este acela de a arăta că marele filozof pragmatist american John Dewey a intuit destul de clar cele două concepte (chiar dacă nu le-a denumit întocmai), considerându-le capitale pentru „psihologia socială”. În același timp, în conexiune cu cele două noțiuni, îmi propun să evidențiez rolul „prototipic” sau central pe care Dewey îl atribuie limbajului printre celelalte activități omenești.

1. Cele două concepte numite astfel – *creativitate* și *alteritate* – au fost teoretizate de Eugeniu Coșeriu, mereu preocupat, (și) din perspectivă filozofică, să determine în ce constă esența limbajului în raport cu celelalte activități culturale. Lingvistul român a identificat cinci universalii ale limbajului, între care se găsesc și cele două amintite deja. Coșeriu a vorbit în mai multe locuri despre aceste universalii, începând cu o comunicare în plen, ținută – în calitate de raportor – la *The Eleventh International Congress of Linguists* de la Bologna, în 1972, comunicare intitulată *Les universaux linguistiques (et les autres)*. Dar, fiindcă nu îmi propun să tratez monografic această problemă, nu voi indica aici toate lucrările în care Coșeriu discută despre respectivele universalii[1], ci – pentru a arăta ce înseamnă fiecare dintre ele – mă voi mulțumi să citez *in extenso* (din lapidarul articol *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației*) doar un paragraf coșerian, foarte concentrat, în care conceptele în cauză sunt explicate exemplar:

„Limbajul este caracterizat prin cinci universalii, dintre care trei sunt primare: creativitate, semanticitate, alteritate, iar două sunt secundare sau derivate: istoricitate și materialitate. Creativitatea (*enérgeia*) caracterizează toate formele culturii. Printre aceste forme, limbajul este activitatea care creează semnificate, creând semne cu semnificații, și în acest fapt constă semanticitatea sa. Aceste semne sunt întotdeauna create pentru altul sau, mai bine zis, ca fiind dinainte și ale altuia, și în aceasta constă alteritatea sa. În acest sens, limbajul este manifestarea primară a alterității, a existenței împreună cu altul, caracteristică omului. Istoricitatea rezultă din creativitate și alteritate. Ea înseamnă că tehnica activității lingvistice apare întotdeauna sub forma unor sisteme tradiționale proprii comunităților istorice, sisteme care se numesc limbi: ceea ce se creează în limbaj se creează întotdeauna într-o limbă. Materialitatea rezultă din semanticitate și din alteritate. Într-adevăr, semanticitatea este un fapt ce ține de conștiință și nu părăsește conștiința: pentru ca ea să fie pentru altcineva, trebuie să fie reprezentată în lumea sensibilă prin semnificanți materiali. Bineînțeles că aceasta este situația și în cazul celorlalte activități culturale, ale căror conținuturi, se știe, se constituie doar în conștiință și trebuie să fie toate reprezentate în lumea sensibilă. Totuși, materialitatea limbajului este diferită de cea a altor activități culturale, deoarece ea este întotdeauna materialitate specifică unei limbi. Același lucru se întâmplă și în cazul specific caracterului istoricității

lingvistice față de cea a altor activități culturale; în acest sens, stilurile, în artă, nu sunt analoge limbilor. Vom remarca, de asemenea, că limbajul este singura activitate culturală (deci creatoare ca atare) definită de două universalii (semanticitate și alteritate), și nu de una singură, și că alteritatea apare aici de trei ori, având în vedere că ea condiționează istoricitatea și materialitatea.” (Coșeriu 2009: 9-10).

1.1. Evident, toate aceste universalii sunt deosebit de importante pentru a înțelege mecanismul constituirii și funcționării limbajului. Însă între creativitate și alteritate relația este una de un tip special. Este vorba de un raport dialectic, menit să asigure un anumit echilibru în cadrul limbajului: creativitatea conduce la varietate internă și dinamism, în timp ce alteritatea asigură omogenitatea. Creativitatea face ca limbajul să evolueze, să se înnoiască și să se diversifice (spațial, socio-cultural și stilistic). Alteritatea conservă tradiția lingvistică; fără ea, oamenii nu s-ar mai putea înțelege între ei.

1.2. După cum am văzut din amplul paragraf reprodus mai sus, creativitatea caracterizează toate formele culturii, pe câtă vreme alteritatea este specifică numai limbajului. Din acest motiv, în cele ce urmează voi insista mai mult pe acest ultim concept. Termenul de *alteritate* (dimpreună cu noțiunea aferentă) a fost împrumutat de Coșeriu de la un reputat lingvist, Antonino Pagliaro, care i-a fost savantului român un maestru indirect (nu ca profesor, ci doar prin lucrările lui) în perioada formării sale științifice în mediul italian. Avertizez că la Pagliaro (și apoi la Coșeriu, care va dezvolta noțiunea) termenul de *alteritate* (‘a fi cu altul’; cf. lat. *alter* ‘altul’)[2] are o accepție foarte diferită (chiar contrară) față de cea cu care același cuvânt circulă în prezent în studiile de imagologie.

1.3. Chiar dacă nu a tratat mai devreme în mod explicit chestiunea universalii limbajului, lui Coșeriu dimensiunea fundamentală a alterității (alături de cea a creativității) i-a apărut în mod limpede încă de la început și însăși noțiunea de «alteritate» l-a ajutat să combată o eroare a lui B. Croce: aceea de a considera că limbajul și poezia/literatura artistică (și, în consecință, lingvistica și estetica) reprezintă același lucru.

1.3.1. Într-un studiu magistral (inițial, un ciclu de prelegeri ținute la Tübingen în 1966), *Omul și limbajul său* (*Der Mensch und seine Sprache*), Coșeriu evidențiază și mai pregnant rolul alterității:

„Limbajul are însă și o altă dimensiune, care este dată de «alteritatea» subiectului, de faptul că subiectul creator de limbaj presupune alți subiecți, adică de deschiderea conștiinței creatoare de limbaj spre alte conștiințe. John Dewey remarcă în această privință că limbajul are, înainte de toate, o referință intersubiectivă, înspre alte persoane cu care se stabilește comunicarea, în așa fel încât ceva devine comun și că tocmai această referință intersubiectivă își dobândește generalitatea și «obiectivitatea» referința obiectivă.” (Coșeriu 1966/2009: 51).

1.3.2. Înainte de a merge mai departe, să observăm că Eugeniu Coșeriu îl invocă aici pe John Dewey tocmai pentru a confirma valabilitatea conceptului de «alteritate»[3]. Și va face acest lucru ori de câte ori va expune această problematică, numele lui Dewey fiind amintit (încă din perioada uruguană; vezi, de pildă, *Logicismo y antilogicismo en la gramática* [1956]) alături de cele ale altor gânditori, precum Humboldt, Heidegger sau Merleau-Ponty.

1.3.3. Revenind la discuția de mai sus, mai reproduc câteva idei coșeriene legate de alteritate, dar și un fragment aparținându-i lui Giovanni Gentile, pe care Coșeriu îl cita frecvent:

„Limbaajul, prin urmare, este și expresie a intersubiectivității, și tocmai în dublul sens al solidarității «contemporane» cu o comunitate vorbitoare, care este și istorică. Iar libertatea limbajului este libertate istorică, libertate a omului ca ființă istorică. Giovanni Gentile a formulat odată această idee în maniera următoare: «- E allora invece di tavolino potrei dir penna! - In astratto, certamente, ma in concreto no, perché io che parlo ho una storia dietro a me, o meglio dentro di me, e sono questa storia; e però son tale che dico e devo dire tavolino e non altrimenti.» [Sommario di pedagogia, I⁵, Florența, 1954, p. 65]” (*ibid.*: 52; cf. și Coșeriu 2000: 249-250)[4].

1.4. Se știe că E. Coșeriu îl aprecia în cel mai înalt grad pe acest gânditor american. Cea mai clară dovadă în acest sens (dintre cele pe care le cunosc) se află într-un lung interviu (*Universul din scoică*, realizat în două etape, în 1998 și în 2001) acordat unor universitari basarabeni. Referindu-se la situația din Statele Unite ale Americii, Coșeriu afirma următoarele:

„La ei [= la americani, n.m. Cr.M.] lipsește deocamdată acea decantare, pe care o avem noi în Europa și unde valorile tradiționale rămân, deși se afirmă, în parte, și figuri noi. Un asemenea caz, aproape de necrezut, în SUA, este cazul John Dewey, fără îndoială, cel mai mare filozof american de până acum, un gânditor care a dominat mai ales pedagogia, învățământul ș.a.m.d. Când a fost înlocuit în pedagogie, a dispărut și, în rest, se vorbește foarte puțin de John Dewey. Un filozof care va trebui să fie redescoperit. A lucrat 40 de ani la tratatul său *Logica*, aceasta fiind opera lui capitală, *Logica. Teoria investigației*. Când a terminat *Logica* și a publicat-o, era deja depășit de evoluție, dar cartea este extraordinară. Tot așa s-a întâmplat și cu alte scrieri ale sale, marginalizate de alte curente de gândire.” (Coșeriu 2004: 62).

1.4.1. Desigur, prin faptul de a fi „depășit”, Coșeriu avea în vedere schimbarea „modei” în peisajul filozofic al acelei perioade (cu emergența formalismului, îndeosebi): „...nu e vorba că ar fi fost depășit ca idee. Aceste idei nu vor fi depășite niciodată, fiindcă rămân drept o poziție solidă, fondată...” (*ibid.*).

1.4.2. Să mai remarcăm, totodată, că E. Coșeriu atrăgea atenția asupra faptului că și alte opere ale lui Dewey au fost „marginalizate de alte curente de gândire”. Nu știu exact la ce scrieri anume se gândea. Pot numi însă cel puțin una: *Art as Experience*, la care face trimitere savantul român în câteva interviuri. Pesemne că se va fi gândit Coșeriu și la *Human Nature and Conduct*, dar nu am nicio dovadă în această privință. În orice caz, aceasta din urmă este cartea din care am ales să comentez câteva fragmente referitoare la tema anunțată în titlul lucrării mele.

2. În prefața cărții sale din 1922, *Human Nature and Conduct* (subintitulată *An Introduction to Social Psychology*), John Dewey își exprimă convingerea că

„...o înțelegere a deprinderii și a diferitelor tipuri de deprinderi este cheia către psihologia socială, în timp ce operația impulsului și a inteligenței oferă cheia către activitatea mentală individualizată [subl. mea, Cr.M.]. Dar acestea sunt secundare în raport cu deprinderea, astfel încât mintea poate fi înțeleasă la modul concret doar ca un sistem de credințe, dorințe și scopuri care se formează prin interacțiunea aptitudinilor biologice cu mediile sociale.” (Dewey 1922/1957: IX; trad. mea, Cr.M.)[5].

2.1. Într-adevăr, pentru filozoful american deprinderile (*habits*) reprezintă „funcții sociale” ce reclamă cooperarea organismului cu mediul înconjurător: după cum mersul implică atât pământul, cât și picioarele, la fel și vorbirea/vorbitul are nevoie atât de aer, cât și de audiență și de organe vocale. Chiar dacă Dewey utilizează termenul *habit* ‘deprindere’ într-o accepție diferită întrucâtva de uzajul comun, el are grijă să-l definească astfel:

„The word *habit* may seem twisted somewhat from its customary use when employed as we have been using it. But we need a word to express that kind of human activity which is influenced by prior activity and in that sense acquired; which contains within itself a certain ordering or systematization of minor elements of action; which is projective, dynamic in quality, ready for overt manifestation; and which is operative in some subdued subordinate form even when not obviously dominating activity.” (*ibid.*: 39).

2.2. Pentru înțelegerea concepției lui Dewey, este necesar să arătăm cum vede el relația dintre deprindere (*habit*) și obicei (*custom*). În linii mari, este greșită opinia conform căreia instituțiile, obiceiurile sociale, deprinderile colective s-ar fi format prin consolidarea deprinderilor individuale. Toate acestea există, pe de o parte, într-o anumită măsură, fiindcă indivizii se confruntă cu situații similare, reacționând în aceeași manieră, dar, pe de altă parte, într-o măsură mai mare, și fiindcă indivizii își formează deprinderile personale în condițiile fixate de obiceiurile anterioare.

2.2.1. După Dewey, „an individual usually acquires the morality as he inherits the speech of his social group” (*ibid.*: 55). Se observă aici (ca și în alte lucrări ale pragmatistului american) importanța majoră ce i se acordă limbajului printre celelalte fenomene ori instituții sociale[6]. Limbajul (sau vorbirea) este luat(ă) drept model, constituind un fel de prototip pentru celelalte manifestări omenești[7]. Pentru a dovedi că „the nature of habit is to be assertive, insistent, self-perpetuating”, Dewey se referă la felul în care copilul își însușește limba adulților, luând în considerație și actele de creație lingvistică spontană ale acestuia:

„There is no miracle in the fact that if a child learns any language he learns the language that those about him speak and teach, especially since his ability to speak that language is a pre-condition of his entering into effective connection with them, making wants known and getting them satisfied. Fond parents and relatives frequently pick up a few of the child’s spontaneous modes of speech and for a time at least they are portions of the speech of the group. But the ratio which such words bear to the total vocabulary in use gives a fair measure of the part played by purely individual habit in forming custom in comparison with the part played by custom in forming individual habits.” (*ibid.*: 55-56).

2.2.2. În fragmentul pe care tocmai l-am reprodus, fără a o numi ca atare, Dewey are în vedere însăși «alteritatea» despre care vor vorbi mai târziu Pagliaro și Coșeriu. Iar pentru ideea libertății limbajului ca libertate istorică, pe care o evidențiază atât de bine Coșeriu prin intermediul citatului din Gentile, merită adusă în atenție frumoasa analogie la care Dewey apelează în continuare:

„Few persons have either the energy or the wealth to build private roads to travel upon. They find it convenient, «natural», to use the roads that are already there; while unless their private roads connect at some point with the high-way they cannot build them

even if they would.” [în trad. mea: „Puțini oameni au fie energia, fie posibilitățile materiale de a construi drumuri private pe care să călătorească. Ei găsesc că este mai convenabil, mai «natural», să întrebuițeze drumurile deja existente; dacă drumurile lor particulare nu se leagă cumva în vreun punct de autostradă, ei nu le pot construi oricât ar vrea.”] (*ibid.*: 56).

2.3. Referindu-se la continuitatea, dar, în același timp, și la schimbarea instituțiilor sociale, Dewey introduce noțiunea de «*plasticitate a impulsului*» (*plasticity of impulse*), ce îi caracterizează în primul rând pe cei tineri, în cazul cărora impulsurile ar fi „*highly flexible starting points for activities which are diversified according to the ways in which they are used*” (*ibid.*: 91). În felul acesta, orice impuls poate ajunge să se organizeze în aproape orice tip de dispoziție (*disposition*) în funcție de modul în care interacționează cu mediul înconjurător. De pildă, după împrejurări, frica poate deveni fie lașitate abjectă, fie prudență, fie respect față de cei superiori ș.a.m.d. Rezultatul depinde și de maniera în care impulsul fricii se combină cu alte impulsuri. Semnificativ este că, și de data aceasta, pentru a fi mai explicit în privința procesului de reînnoire permanentă la care este supusă societatea omenească, Dewey ia limbajul ca punct de reper:

„In a definite sense, then, a human society is always starting afresh. It is always in process of renewing, and it endures only because of renewal. We speak of the peoples of southern Europe as Latin peoples. Their existing languages depart widely from one another and from the Latin mother tongue. Yet there never was a day when this alteration of speech was intentional or explicit. Persons always meant to reproduce the speech they heard from their elders and supposed they were succeeding.” (*ibid.*: 91-92).

2.3.1. Fără îndoială, în paragraful de mai sus, John Dewey surprinde niște idei foarte pertinente (cu care Coșeriu ar fi fost de acord): faptul că limba se face, se desface și se re-face continuu (ca pânza Penelopei) și că schimbarea lingvistică („originalitatea”) se produce întotdeauna în cadrul tradiției. Mai mult decât atât, este impresionant că filozoful american ilustrează acest lucru cu ajutorul limbilor romanice (care, începând cu Saussure, pentru franceză, și ajungând până la Pușcariu și Rosetti, pentru română, au fost definite fiecare, în mod genealogic, drept „limba latină vorbită neîntrerupt” în spațiul pe care l-a ocupat/il ocupă fiecare dintre respectivele comunități idiomatice).

2.3.2. În fine, cum se prezintă în viziunea lui Dewey raportul dintre «alteritate» și «creativitate» despre am discutat la începutul acestei lucrări? În opinia pragmatistului american, trebuie făcută o distincție între simpla capacitate imitativă și docilitate, altminteri plasticitatea și originalitatea ajung să fie socotite opuse. Or, plasticitatea include nu doar abilitatea de a-i copia fidel pe alții (de a asimila și de a reproduce), ci și o dimensiune deschisă către descoperire și creație. În felul acesta, raportul dialectic dintre tradiție și noutate – identificat mai întâi în limbaj – este extins la ansamblul tuturor instituțiilor sociale:

„Consequently docility has been identified with imitativeness, instead of with power to re-make old habits, to recreate. Plasticity and originality have been opposed to each other. That the most precious part of plasticity consists in ability to form habits of independent judgment and of inventive initiation has been ignored. For it demands a more complete and intense docility to form flexible easily re-adjusted habits than it does to acquire those which rigidly copy the ways of others. In short, among the native

activities of the young are some that work towards accomodation, assimilation, reproduction, and others that work toward exploration, discovery and creation." (*ibid.*: 93).

Convingerea lui Dewey este aceea că pornirile înnoitoare sunt înnăscute în cei tineri, dar că ele sunt temperate de obiceiurile adulților. Astfel, cum o spune foarte frumos marele gânditor, „originalitatea încântătoare a copilului este îmblânzită” [8]. În cazul limbajului, acest lucru este, în mod cert, ceva normal și dezirabil, fiindcă în limbaj tradiția se manifestă mai puternic decât originalitatea (spre deosebire de alte forme ale culturii, cum este arta, de pildă). Așa se cuvine să fie. Însă când vine vorba de persistența anumitor instituții sociale rigide, atunci desconsiderarea și blocarea forței imaginative/creatoare a tinerilor trebuie deplânse.

3. Am încercat să înfățișez aici câteva dintre reflecțiile juste ale lui John Dewey cu privire la unele aspecte esențiale ale limbajului. Opera sa vastă abundă de astfel de idei și de intuiții excelente, pe care îmi propun să le tratez într-o carte aparte, de filozofie a limbajului, din care ceea ce am prezentat acum nu constituie decât un mic fragment. În încheiere, vreau să subliniez încă o dată fermitatea și independența de gândire ale lui Coșeriu (cărui îi datorez și descoperirea lui Dewey), neinfluențat de mode sau de atitudini extra-științifice atunci când vine vorba să formuleze judecăți de valoare ori să indice maeștri. Mai mult decât atât, cred că se cuvine să apreciem și capacitatea sa de a prevedea: despre Dewey el a spus că este „un filozof care va trebui să fie redescoperit.”. Într-adevăr, în ultima vreme interesul pentru filozofia și logica lui Dewey a crescut simțitor în lume. Și continuă să crească.

NOTE:

- [1] Desigur, Coșeriu are grijă să facă deosebirea între «*universalile limbajului*» și «*universalile [științei] lingvistice*».
- [2] Regretata elevă a lui Coșeriu – și succesoarea sa la catedra de la Tübingen –, Brigitte Schlieben-Lange, a scris un material exegetic despre această problemă, *Alterität*, care a apărut într-un „caiet” omagial dedicat lingvistului român în 1997 (la bază, este vorba de trei comunicări susținute de trei discipoli coșerieni: de autoarea menționată, de J. Trabant și de H. Weidt).
- [3] Trimiterea precisă (care lipsește în acest text al lui Coșeriu) trebuie făcută la *Logica* lui John Dewey (*Logic. The Theory of Inquiry*, 1938): „But it [= language] has reference to some other person or persons with whom it institutes communication – the making of something common. Hence, to that extent its reference becomes general and «objective».” (Dewey 1938: 46). Se cuvine să mai adaug că E. Coșeriu a citit cu mare atenție *Logica* lui Dewey în versiunea ei spaniolă (apărută în 1950). Mai mult decât atât, la Montevideo, Coșeriu l-a îndemnat pe unul dintre colaboratorii săi, Arnaldo Gomensoro (profesor de filozofie), să scrie o monografie despre filozofia limbajului la Dewey (lucru care s-a și concretizat într-o scriere de câteva zeci de pagini, tipărită în 1956, intitulată *John Dewey y la filosofía del lenguaje*).
- [4] Traducerea fragmentului italian, oferită de editorul român, Dorel Finaru, sună astfel: „– Și atunci în loc de birou aş putea spune pană (de scris)! – În mod abstract, cu siguranță, dar în mod concret, nu, întrucât eu care vorbesc am o istorie îndărătul meu sau, mai exact, înlăuntrul meu, și eu sunt această istorie. De aceea, eu spun și trebuie să spun birou și nu altfel”.
- [5] În original (și în formă integrală): „Perhaps the sub-title requires a word of explanation. The book does not purport to be a treatment of social psychology. But it seriously sets forth a

belief that an understanding of habit and of different types of habit is the key to social psychology, while the operation of impulse and intelligence gives the key to individualized mental activity [subl. mea, Cr.M.]. But they are secondary to habit so that mind can be understood in the concrete only as a system of beliefs, desires and purposes which are formed in the interaction of biological aptitudes with a social environments." (Dewey 1922/1957: IX).

- [6] Într-un alt loc al aceleiași cărți, se afirmă explicit: „*What is said of the institution of language holds good of every institution.*” (ibid.: 74).
- [7] O astfel de idee îi putea veni lui Dewey chiar de la Hegel. Se știe că în tinerețea sa Dewey a fost puternic influențat de filozofia lui Hegel, de care însă, mai târziu, va reuși să se desprindă destul de mult.
- [8] „*But the weight of adult custom has been thrown upon retaining and strengthening tendencies toward conformity, and against those which make for variation and independence. The habits of the growing person are jealously kept within the limit of adult customs. The delightful originality of the child is tamed.*” (ibid.).

BIBLIOGRAFIE:

- Coșeriu, Eugeniu, (1966). *Omul și limbajul său*, în Coșeriu 2009: 36-52.
- Coșeriu, Eugeniu Coșeriu, (2000). *Lecții de lingvistică generală*, Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău: Editura Arc
- Coșeriu, Eugeniu Coșeriu, (2004). *Universul din scoică* [1998 și 2001], Interviu realizate de Gheorghe Popa, Maria Șleahțișchi și Nicolae Leahu, Chișinău: Editura Știința.
- Coșeriu, Eugeniu, (2009). *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Antologie, argument, note, bibliografie și indici de Dorel Țănuș, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Dewey, John, *Human Nature and Conduct. An Introduction to Social Psychology* (1922). with an Introduction by John Dewey, The Modern Library, New York, 1957.
- Dewey, John, *Logic. The Theory of Inquiry*, (1938). New York: Henry Holt and Company.

JOHN DEWEY'S VIEW REGARDING THE RELATION BETWEEN «CREATIVITY» AND «ALTERITY» IN LANGUAGE

Abstract: *Eugenio Coseriu, borrowing some ideas and concepts from some of his notorious forerunners (Aristotle, Vico, Humboldt, Pagliaro, Gentile, etc.), referred to the dialectic relation between “creativity” and “alterity”, seen as universals of language. The aim of my paper is to prove that John Dewey, the great American pragmatist philosopher, accurately identified the two concepts (even if he did not always name them in the same way) and considered them vital to “social” psychology. At the same time, I aim at pointing out the “prototypical” or central role which Dewey attributes to language among the other human activities.*

Key-words: *language, creativity, alterity, Dewey, habit, custom, plasticity of impulse.*